

А.М. Гладченко
(Київ)

ПОХІДНІ УТВОРЕННЯ ВІД ЧЕСЬКИХ ДЕНДРОНОМЕНІВ

УДК 811.162

Гладченко А.М. Похідні утворення від чеських дендрономів; 9 стор.; бібліографічних джерел – 6; мова українська.

Анотація. У статті розглянуто творення від чеських дендрономів лексичних одиниць на позначення кольорів і напоїв, їх функціонування у сучасній чеській мові.

Ключові слова: чеська мова, дендрономен, похідне утворення, етимологія, словотвір.

Тематична група слів на позначення дендрономів та похідних від них назв є одним з найдавніших, активно вживаних шарів лексики. Вивчення цієї групи лексики є актуальним як в теоретичному, так і в практичному плані. Всебічне вивчення слов'янських мов є актуальним питанням сучасної лінгвістики. Походження, розвиток та функціонування слов'янської лексики висвітлено в роботах вітчизняних (В.В. Мартинов, Й.О. Дзензелівський, В.Т. Коломієць, А.Є. Супрун, Т.Г. Линник, В.М. Русанівський; Т.О. Черниш) та зарубіжних (Й. Філіпец, Т.З. Орлош, Т. Александру, І. Немец, Б. Поштолкова, Я. Главсова) вчених.

Мета нашого дослідження – проаналізувати утворення лексичних одиниць від чеських дендрономів.

Об'єктом нашого дослідження спершу стала частина лексико-семантичної групи чеських назв кольорів, одиниці якої утворені від ботанічних номів. Адже назви кольорів та їхніх відтінків є одним з найдавніших, активно вживаних шарів лексики у слов'янських мовах. Ядро лексико-семантичної групи кольоративів вчені розглядають по-різному; значну їх частину становлять назви, спільні для більшості слов'янських мов. Як зазначає О.М. Дзівак, ті лексеми, які були успадковані від епохи спільнослов'янської мовної єдності, тепер вже втратили внутрішню форму, тобто з погляду сучасних носіїв мов є невмотивованими [2, с. 27]. До таких відносимо чеські назви *bílý, šedý, černý, rudý, žlutý, zelený, modrý*.

Більшість лексем, що позначають відтінки основних кольорів, утворено від назв реалій об'єктивної дійсності. Усе різноманіття барв у свідомості мовців формується на основі стійких асоціацій з ознаками різних предметів та реалій навколишнього світу. Саме тому в процесі номінації кольорів використовують предмети (носії колірної ознаки), які усіма мовцями сприймаються однаково. Спробуємо підтвердити це на матеріалі чеських ботанічних назв. Так,

відповідники чеських *oranžový* (від *oranž*) та *pomerančový* (від *pomeranč*) у значенні «оранжевий колір» знаходимо в більшості європейських мов, а саме: у слов'ян (укр. *оранжевий*, *помаранчевий*, рос. *оранжевый*, біл. *аранжавы*, пол. *oranż*, *potarańczowy*, серб. *наранџаст*, болг. *оранжев* тощо), у іспанців (*naranja*), англійців (*orange*), італійців (*arancia*), німців (*orange*) та інших. Усі наведені слова мають спільну мотивацію за назвою плоду апельсин (помаранч); свою колірну ознаку вони означають опосередковано, за допомогою назви плоду, якому властивий цей колір. У такий самий спосіб утворено і назви одного з відтінків жовтого – *citrónový* (укр. *лимоновий*) та коричневого – *kávnový* (укр. *кавовий*) кольорів. Вони теж у різних мовах мають спільну мотивацію – назви лимону та кави. Окрім уже згаданих *oranžový*, *pomerančový*, *citrónový* та *kávnový*, до цієї групи кольоронайменувань належать також назви *olivový*, *višňový*, *třešňový*, *malinový*, *meruňkový* та інші.

Звичайно, не можна не враховувати того, що в чеській мові, як, зрештою, і в більшості інших, слова *oranžový*, *pomerančový*, *citrónový*, *kávnový* є запозиченнями. Проте, як уже зазначалося, запозичення назв відбувалося одночасно із запозиченням плодів, тому зрозуміло, що мовці пов'язували відповідний колір з уявленнями про колір їх «еталонів».

З точки зору лінгвістичних досліджень кольороназв, основна відмінність між групою основних та, так би мовити, «другорядних» кольорів полягає в тому, що до розряду основних кольірних номінацій належать ті, які здатні узагальнювати назви кольорів у певні групи, а саме: *bílý*, *šedý*, *černý*, *rudý*, *žlutý*, *zelený*, *modrý*. Такі барви здатні утворювати ряди назв відтінків. Якнайкраще усе це може бути проілюстроване на прикладі червоного кольору, адже саме він, як стверджують науковці, засвідчений у різних мовах найбільшою кількістю лексем. Н.Ф.Пелевіна, наприклад, зазначає, що науковці з різних галузей (і антропологі, і психологі, і мовознавці) помітили, що холодні кольори представлено в мовах значно меншою кількістю назв, аніж теплі: «Навіть у сучасних мовах з високорозвиненою системою лексики є сліди переваги у позначенні червоного кольору порівняно з синім... Серед термінів, які було вибрано з двох популярних книг із садівництва, тих, що позначають сині та блакитні кольори, виявилось лише 15... А от для червоного знайшлося близько 80 позначень, серед них вузькоспеціальні терміни на зразок *шарлаховий*, і складні, тонкі, часто порівняльного характеру, наприклад, *лососево-рожевий*, *темно-буряково-червоний*» [3, с.149].

У сучасній чеській мові спільне змістове поняття *rudý* (*červený*) виражають такі його відтінки, як *malinový*, *jahodový*, *třešňový*, *višňový*, *granatový*, *broskvový*, *meruňkový*, *oranžový* (*pomerančový*, *oranž*), *rybízový*, тобто вони називають колір плоду відповідних дерев чи кущів.

Жовтий (*žlutý*) тон представлено відтінками: *meruňkový*, *citrónový*, *pomerančový*, *oranžový*, *broskvový*, *čajový*, *mimosový*, *olivový*. Синій (*modrý*) тон представлено відтінками: *borůvkový*, *švestkový*, *šeříkový*, *zimostrázový*. Зелений колір визначають відтінки: *olivový*, *pistáciový*. Коричневий колір представлено відтінками: *ořechový*, *olivový*, *tisavý*, *kaštanový*. На означення білого кольору вживають прикметник *jasmínový* (*jasmínová plet*).

Цікаву особливість бачимо на прикладі відтінку *olivový*. У чеській мові значенний відтінок співвіднесено одразу з кількома різними кольорами – *žlutý*, *zelený*, *černý*, *šedý*, *rudý* (*červený*), напр.: *olivově žlutý*, *olivově zelený*, *olivově žlutozelený*, *olivově černý*, *olivově šedý*, *olivově šedohnědý*, *olivově hnědý*, *olivově cihlový*.

Деякі відтінки, як *broskvový*, *meruňkový*, *oranžový* (*pomerančový*), належать одразу до двох тонів: червоного (*rudý*, *červený*) та жовтого (*žlutý*), а відтінок *olivový* – до п'яти: жовтого (*žlutý*), зеленого (*zelený*), чорного (*černý*), сірого (*šedý*) та коричневого (*hnědý*). Це пояснюється тим, що, як вказує О.М.Дзівак, система кольорів є безперервною і замкненою, тобто усі кольори пов'язані один з одним безперервними переходами, внаслідок чого один колір може бути переведений у будь-який інший; між колірними тонами не існує різних фізичних та психологічних меж [2, с. 25-31].

Усі кольороназви поділяються на семантично вмотивовані та невмотивовані (з точки зору носіїв мови). Семантично вмотивовані назви точніше називають колір означуваних предметів та явищ, оскільки їх утворено від назв об'єктивних реалій. Це похідні назви: *borůvka* – *borůvkový*, *višeň* – *višňový*, *malina* – *malinový*, *jahoda* – *jahodový*, *meruňka* – *meruňkový*, *švestka* – *švestkový*, *rybíz* – *rybízový*, *třešeň* – *třešňový*, *broskev* – *broskvový*, *šeřík* – *šeříkový*, *čajovka* – *čajový*, *oranž* – *oranžový*, *citrón* – *citrónový*, *pomeranč* – *pomerančový*, *granát* – *granatový*, *kaštan* – *kaštanový*, *zimostráz* – *zimostrázový*, *mimosa* – *mimosový*, *oliva* – *olivový*, *pistácie* – *pistáciový*.

Ці відтінки асоціюються у свідомості мовців з конкретними предметами та їх кольоровим забарвленням.

Окремо слід зупинитися на лексемах, етимологія яких потребує певних уточнень. Маємо на увазі слова *granatový* та *čajový*. Оскільки *granatový* (темний відтінок червоного кольору) іноді викликає подвійну асоціацію: з плодом *granát* «гранат», оскільки цей плід має темно-червоне забарвлення, та з мінералом *granát* «гранат», назва якого вважається мотиваційною основою для назви кольору [6, I, с. 549]. Зауважимо, що лексему *čajový* вживають на позначення одного з відтінків жовтого кольору. Її мотиваційною основою є назва *čajovka* (один із сортів троянд), а не *čaj* – назва рослини чи напою.

Як бачимо, колірні асоціації з певними предметами стають основою для формування смислових відтінків кольоронайменувань. Назви, утворені за

колірною подібністю до плодів дерев та кущів (*malinový, jahodový, třešňový, višňový, broskvový, oranžový, citrónový, meruňkový, borůvkový, švestkový, olivový*), означають колірну якість опосередковано, їхня колірна семантика є вторинною (пор. *malinový kompot* та *malinový svetr*; *třešňová zahrada* та *třešňová barva*; *broskvový džem* та *broskvová sukně*; *oranžová kůra* та *oranžová pohovka*; *meruňková zmrzlina* та *meruňkové tapety*; *olivový olej* та *olivové záclony*).

За походженням назви, які вживаються в сучасній чеській мові на позначення кольорів і є похідними від назв плодів, можуть бути власне чеськими (переважно праслов'янського походження): *malinový, jahodový, třešňový, višňový, broskvový, meruňkový, borůvkový, švestkový, trnkový, ořechový, zimozelený*; та іншомовного походження: *oranžový, pomerančový, citrónový, kávový, olivový, rybízový, mimosový, pistáciový, kaštanový*.

Назви іншомовного походження в чеській мові стали результатом морфологічного засвоєння, діставши чеські прикметникові морфеми *-ový, -ová, -ové* (*oranž-ový, pomeranč-ový, citrón-ový*; з усиченням основи – *káv-ový, oliv-ový*).

Опосередковані назви кольорів, утворені за колірною подібністю до об'єктивних предметів, у цьому випадку – фруктів та ягід, становлять відкриту систему, яка здатна поповнюватися новими лексичними одиницями, оскільки визначальним чинником у процесі номінації є асоціація з предметом, що має постійний, властивий йому колір. Поповнення групи назв відтінків основних кольорів новими лексичними одиницями відбувається за допомогою афіксального та основоскладального способів словотвору. Від іменникові суфіксальні утворення є одним із найпродуктивніших словотвірних типів прикметників чеської мови. Назви кольорів, похідні від конкретних іменників, творяться за допомогою не дуже поширеного, але продуктивного для зазначеної лексичної групи суфікса *-ový*: *malinový, třešňový, broskvový, oranžový, meruňkový, borůvkový, švestkový, kávový* тощо.

Складні прикметники утворено способом основоскладання, наприклад, від основ двох прикметників утворено назви *bledékávový, tmavovišňový*.

Прислівники, що вживають на означення відтінків кольорів, утворюються від прикметників за допомогою суфікса *-ě*: *broskvově, citronově, oranžově, pomerančově, jahodově, rybízově, mandlově, švestkově, olivově, šerikově, ořechově, zimozeleně, kaštanově, pistáciově, granatově, třešňově*.

Нерідко назви на означення конкретної колірної якості, тобто відтінку, в чеській мові утворюються шляхом поєднання прислівника з прикметником: *citronově žlutý, pomerančově žlutý, jahodově růžový, rybízově červený, mandlově bílý, švestkově modrý, olivově bílý olivově zelený, olivově cihlový, olivově hnědý, olivově černý, olivově šedý, olivově žlutozelený, olivově šedohnědý, olivově*

žlutý, šerikově modrý, ořechově hnědý, zimostrazově modrý, kaštanově hnědý, pistáciově zelený, granatově červený, třešňově červený.

Вираження колірної ознаки відбувається не шляхом атрибутивного визначення, а за допомогою порівняння. Такі назви часто вживаються для опису зовнішності людини, наприклад: *oči jako borůvky, oči jako trnky, rty jako jeřabiny, tváře jako broskvičky, žlutý jako citrón* (лише стосовно обличчя) тощо.

Слід зауважити, що за значенням назви кольорів, утворені за колірною подібністю до плодів дерев та кущів, є відносними прикметниками, що перейшли до розряду якісних, тобто становлять групу відносно-якісних прикметників. Перехід до цього розряду відбувся внаслідок їх переносного (метафоричного) вживання (пор. *malinový kompot – malinový svetr, broskvový džem – broskvová sukně, oranžová kůra – oranžová pohovka, mimosová kytice – mimosová halena, kaštanový plod – kaštanové vlasy, zimostrazový keř – zimostrazová tapeta, ořechová zmrzlina – ořechový koberec* тощо). Отже, один і той самий прикметник (*malinový, jahodový, třešňový, višňový, broskvový, oranžový, pomerančový, olivový, rybízový, mimosový, pistáciový, kaštanový, borůvkový, švestkový, trnkový, ořechový, zimostrazový*) має значення як відносного, так і якісного прикметника.

Окремо варто згадати назву *oranž*. Деякі особливості відрізняють її від решти кольороназв ботанічного походження. Перш за все, це єдиний іменник, що належить до розглядуваної категорії назв кольорів. Назва кольору з'явилася за допомогою вторинної номінації від назви фрукту відповідного забарвлення – *oranž* «апельсин» [1, с.18]. Від *oranž* утворено дієслово – *oranžovět*, лише воно зафіксоване чеськими лексикографічними джерелами. Засвідчено дві, похідні від *oranž*, паралельні форми прикметників: *oranžový* та *oranžný*. Прикметник *oranžový* утворено за допомогою продуктивного в зазначеній лексичній групі суфікса *-ový*. Суфікс *-ný*, що оформив прикметник *oranžný*, для утворення інших кольороназв ботанічного походження не використовувався.

Іншим об'єктом нашого дослідження стала частина лексико-семантичної групи чеських назв напоїв, одиниці якої утворені від ботанічних номенів. Похідні утворення від назв плодів дерев та кущів на позначення напоїв становлять окрему групу. Чеськими лексикографічними джерелами зафіксовано такі назви напоїв: *rybízovka, malinovka, jahodovka, broskvovica, bergamotka, višňovica, višňovka, višňák, třešňovica, třešnice, třešňovka, jeřábek, jeřabinka, slivovica, slivovka, meruňkovic, meruňčice, broskvice, hruškovice, hruškovník, jablečák, jablečník, ořechovka, jádrovka, mandlovka, jalovcovka, limonáda, citronáda, citronovka, oranžáda* [6; 5; 4].

Варто відзначити, що більшість чеських назв, які використовують на позначення алкогольних напоїв, утворено від лексем слов'янського походження.

ня: *borovička, malinovka, jahodovka, jeřábniċ, jeřabinka, broskvovice, broskvice, višňovice, višňovka, višňák, třešňovice, třešnice, třešňovka, slivovice, slíovka, meruňkovice, meruňčice, hruškovice, hruškovniċ, jablečák, jablečniċ, ořechovka, jádrovka, jalovcovka*; винятком є слова іншомовного походження *bergamotka, mandlovka* та *rybízovka*. Від назв цитрусових, за походженням також іншомовних, утворено лексеми, що позначають безалкогольні напої: *limonáda, citronáda, citronovka, oranžáda*.

Слова цієї лексичної групи оформлено за допомогою суфіксів **-ád-a, -ák, -ic-e, -k-a, -niċ, -ovic-e, -ovk-a**. З них найпродуктивнішими є **-ád-a, -ovic-e, -ovk-a**: **-ád-a** (*limonáda, citronáda, oranžáda*); **-ovic-e** (*broskvovice, višňovice, třešňovice, slivovice, hruškovice*); **-ovk-a** (*malinovka, višňovka, třešňovka, slíovka, citronovka, rybízovka, jahodovka, ořechovka, jádrovka, mandlovka, jalovcovka*).

Менш продуктивними є суфікси: **-ák** (*višňák, jablečák*); **-ic-e** (*třešnice, broskvice, meruňčice*); **-k-a** (*bergamotka, jeřabinka*); **-niċ** (*jeřábniċ, hruškovniċ, jablečniċ*); **-oviċk-a** (*borovička*).

Наявність у похідних словах інтерфікса **-ov-** свідчить про утворення їх від основ прикметників. Тобто для більшості чеських лексем на позначення напоїв основою є прикметники, утворені від назв плодів дерев та кущів.

Потрібно також зазначити, що частина суфіксів, за допомогою яких було утворено назви напоїв, є оцінними, наприклад: **-ic-e, -k-a, -ovic-e, -oviċk-a, -ovk-a**.

Підсумовуючи, зазначимо, що в сучасній чеській мові ботанічні назви є основою для формування частини кольоронайменувань: відносно-якісні прикметники, які вживаються на позначення відтінків кольорів і є похідними від назв плодів, утворено від власне чеських слів (як правило, праслов'янського походження) та слів іншомовного походження за допомогою суфіксів **-atý (-natý), -í, -ní, -ný, -ovitý, -ový**. Також від чеських дендронімів утворено слова на позначення напоїв. Одиниці цієї лексичної групи оформлено за допомогою суфіксів **-ád-a, -ic-e, -k-a, -ovic-e, -ovk-a**.

Література

1. Вовк В. Н. Языковая метафора в художественной речи: Природа вторичной номинации / В. Н. Вовк – К.: Наукова думка, 1986. – 142 с.
2. Дзівак О.М. Про систему назв кольорів у сучасній українській літературній мові / О. М. Дзівак // Українське мовознавство. – К., 1975. – № 3. – С. 25-31.
3. Пелевина Н.Ф. О соотношении языка и действительности (обозначение красного и синего цветов) / Н. Ф. Пелевина // Научные доклады высшей школы. Филологические науки. – М., 1962. – № 2. – С. 149-152.
4. Haller J. Český slovník věcný a synonymický / J. Haller – Praha: SPN, 1974-1987. – D. 1-4.

5. Rejman L. Slovník cizích slov / L. Rejman – Praha: SPN, 1971. – 414 s.
6. Slovník spisovného jazyka českého. – Praha: ČSAV, 1958-1971. – Sv. 1-40 (Т. 1-8).

ПРОИЗВОДНЫЕ ОБРАЗОВАНИЯ ОТ ЧЕШСКИХ ДЕНДРОНОМЕНОВ

А.М. Гладченко

Аннотация

В статье рассмотрено образование от чешских дендронимов лексических единиц для обозначения цветов и напитков, их функционирование в современном чешском языке.

Ключевые слова: чешский язык, дендроним, производное образование, этимология, словообразование.

DERIVATIVES FROM CZECH DENDRONOMEN

A.M.Hladchenko

Summary

The article discusses the formation of the Czech dendronomen lexical units to designate colors and drinks, their functioning in the modern Czech language.

Key words: Czech, dendronomen, derivative, etymology, derivation.